

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Postavení čarodějnice ve středověké společnosti

Status of the witch in medieval society

Praha 2012

Kateřina Svobodová

Poděkování: Chtěla bych poděkovat vedoucímu bakalářské práce Jiřímu Janákovi za rady a možnost vypracovat tuto práci. Dále konzultantům, kteří mi doporučili zajímavé knihy a v neposlední řadě mé rodině a přátelům, bez nichž by tato práce pravděpodobně nevznikla.

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou (diplomovou) práci s názvem Postavení čarodějnice ve středověké společnosti napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze dne

podpis

Anotace

Středověká hereze byl problém, který lze pozorovat od počátku tohoto období. Orgány činné ve vývoji obrany proti tomuto fenoménu byly Katolická církev a panovníci daných oblastí. Postupem času se součástí odsuzované hereze stalo i čarodějnictví a jeho představitelé. Hlavně ženy byly chápány jako slabé bytosti a snadno se tak mohli stát obětí ďábla. Již v raném středověku bylo čarodějnictví děleno na černé, škodlivé a bílé, prospěšné. Můžeme pozorovat rozdíl mezi čarodějnicemi ve vesnicích a čarodějnicemi ve městech. Pověštinou se věnovali každá jinému odvětví magie. Hlavním oborem čarodějnic ve středověku bylo léčitelství, při kterém využívaly bylin a amulety, kterým přisuzovaly magické vlastnosti. Během středověku byly sepsány příručky pro inkvizitory, ale i spisy, které se čarodějnic zastávaly. Středověk můžeme rozdělit do tří etap a v každé z nich bylo čarodějnictví chápáno a posuzováno jinak.

Klíčová slova: středověk, hereze, čarodějnictví, léčitelství, proces, amulety, role, příručky, tradice, ďábel

Annotation

Medieval heresy was a problem that can be observed from the beginning of the period. Agencies involved in the development of defenses against this phenomenon, was the Catholic Church and the rulers of the area. Over time, the part of condemned heresy became witchcraft, and leaders of this craft. Mainly women were understood as being weak and thus could easily become a victim of the devil. Already in the early middle ages, witchcraft was divided by the black, white, and harmful, beneficial. We can see the difference between witches in villages and in towns. Mostly devoted to each other part of magic. The main field of witches in the middle ages it was healing, in which use herbs and amulets, which attributed magical properties. During the Middle Ages were written handbook for inquisitors, as well as writings, which were arguing of the witches. The Middle Ages can be divided into three stages and each of them understood and assessed witchcraft differently.

Key words: Middle Ages, heresy, witchcraft, healing, process, amulets, roles, handbooks, tradition, devil

Obsah

Úvod.....	str. 7
1. Společenské prostředí.....	str. 8
1.1 Skupiny na okraji společnosti.....	str. 10
1.2 Hereze.....	str. 11
1.3 Charakter heretika.....	str. 12
1.4 Dvojí pojetí hereze.....	str. 14
2. Právní zákazy.....	str. 15
2.1 Církevní soudní proces.....	str. 16
3. Čarodějnice ve společnosti.....	str.19
3.1 Raný středověk.....	str. 19
3.2 Vrcholný středověk.....	str. 21
3.2.1 Kanon Episcopi.....	str. 22
3.3 Pozdní středověk.....	str. 23
3.3.1 Reakce na „nenormální“ ženy.....	str. 24
3.3.2 Příručky pro inkvizitory.....	str. 29
3.3.3 Obrana čarodějnic.....	str. 30
4. Lidová tradice středověké magie.....	str. 32
4.1 Provozovatelé a provozovatelky magie.....	str. 33
4.2 vzestup univerzit.....	str. 36
5. Role čarodějnice ve společnosti.....	str. 39
5.1 Porodní bába.....	str. 39
5.2 Ve službách ďábla.....	str. 41
5.3 Podvodnice.....	str. 42
5.4 Vyšší společenské vrstvy.....	str. 42
6. Žena, Satanova pomocnice.....	str. 44
Závěr.....	str. 47
Seznam použité literatury.....	str. 48
Příloha.....	str. 50

Úvod

Tématem mé práce je postavení čarodějnice ve středověké společnosti. Blíže je specifikována na pozdní středověk v západní Evropě, ve 14. – 15. století.

V první části práce jsem se pokusila nastínit, jak samotná společnost vypadala, její členění a jakou funkci plnili jednotlivé vrstvy společnosti, dále pak jejich vzájemnou provázanost. Pozornost je ale zaměřena převážně na čarodějnice, které se pohybovaly na okraji společnosti pozdního středověku. Věnovala jsem se také tomu, jak společnost na ženy, které svým chováním neodpovídaly „normám“, pohlížela a jaké byly reakce členů této společnosti.

Dále jsem se ve své práci pokusila vystihnout, jaký vliv měl vzestup univerzit na domnělé čarodějnice i na společnost samotnou. Zmíněny jsou i spisy, které měly upravit pohled na čarodějnictví.

Na závěr je popsáno, jak byla vnímána žena společností 14. století, a jaké okolnosti k tomuto pohledu vedly.

Ve své práci bych si přála vystihnout funkce, které domnělá čarodějnice plnila a jak její chování působilo na společnost.

1. Společenské prostředí

Při zmínění pojmu středověk, se lidem do mysli vloudí především představy o rytířích a turnajích, ale i hranic, kde jsou upalováni kacíři a čarodějnice. V neposlední řadě vidíme v našich představách hrady a gotické chrámy, můžeme si vzpomenout i na křižácké výpravy.¹

Pojem středověk byl poprvé použit v 15. století italskými humanisty. Popsali tak období mezi antikou a renesancí. Poprvé ho použil humanista a papežský knihovník Giovanni Andrea roku 1469. Obecně však byl tento pojem používán až od 17. století. V průběhu 19. století ztrácel tento pojem hanlivý podtext tohoto označení, a to díky romantismu. Když se pak historikové pokoušeli o rozdělení dějin do časových úseků, nemohli se dohodnout na stanovení konce středověkého období. Západoevropští historikové tvrdili, že vystihující je rok 1453 (dobytí Cařihradu Turky), nebo rok 1492 (dobytí Ameriky), marxističtí historikové zase prohlašovali, že by měl být kladen až do 17. století. Nemenší spory byli ohledně počátku tohoto období.²

¹ Gurevič, A. J., Kategorie středověké kultury, Vydání I. Praha, Nakladatelství Mladá fronta, 1978, str. 7

² Le Goff, J. Kultura středověké Evropy, Vydání I. Praha, Nakladatelství Odeon, 1991, ISBN 80-207-0206-7, str. 474 - 475

Je to však pouze popis prostředí, ve kterém žili skuteční lidé se svými skutečnými problémy a třeba i strachem ať už z toho, zda budou mít peníze na zaplacení daně či nakrmení hladové rodiny. Strach byl všudypřítomný a příčin bylo mnoho. Možná i každodenní stres přispíval k poměrně nízkému věku, kterého se obyvatelé středověkých měst a vesnic dožívali. Věk úmrtí průměrného obyvatele se pohyboval mezi 30. – 40. rokem života.

Středověkou společnost lze rozdělit do tří stavů. Je zde duchovenstvo, šlechta a třetí stav.³ Byl to božský úmysl stvořit právě tři stavy společnosti. Prostý lid by stvořen pro těžkou práci, aby zaopatřoval trvalé životní potřeby, pracoval a obdělával půdu. Duchovenstvo bylo pověřeno záležitostmi víry, aby dohlíželo na náboženský život, jakožto nedílnou součást společnosti. Avšak šlechta tu byla, aby povznášela ctnost a nastolovala spravedlnost. Měla tak být ideálem v otázce mravů a činů vůči ostatním. Chastellain⁴ přisuzuje šlechtě jen kladné vlastnosti, jako jsou největší úkoly státu, povinnost obrany církve, šíření víry, obrana lidu před útlakem, péče o obecné blaho, boj proti násilí a tyranii či upevňování míru.⁵

Každý člověk si o státu a společnosti utvářel svůj vlastní obraz, názor, že každému náležela příslušnost určitému stavu nikoli podle užitečnosti, nýbrž podle třpytu a lesku či posvátnosti. Přitom bylo možné truchlit nad perverzí duchovenstva či poklesem rytířských ctností a obraz doby zůstal nezměněn. Obraz středověku tak zůstává statický, neměnný, je tak opakem dynamického vývoje.⁶

³ Huizinga, J., Podzim středověku, Vydání I. Praha, Nakladatelství H&H, 1999, ISBN 80-86022-26-9, str. 90

⁴ Georges Chastellain (1405/1415 - 1475) – burgundský kronikář a básník

⁵ Huizinga, J., Podzim středověku, Vydání I. Praha, Nakladatelství H&H, 1999, ISBN 80-86022-26-9, str. 92

⁶ Totéž, str. 91

1.1 Skupiny na okraji společnosti

Společnost je rozdělena nejen na duchovenstvo, šlechtu a měšťanstvo, ale je zároveň dělena na ty, jež jsou touto společností přijímáni a ty, kteří stojí na jejím okraji. Jsou to lidé, kteří se dobrovolně nebo tím, že se narodili v těchto kruzích, ocitli v roli nežádoucích. Mezi tyto skupiny patří čarodějnice, ale i Židé, malomocní, žebráci či Turci.

Od 14. století se začaly hromadit problémy, které sebou přinášel mor, hlad, vzpoury, či postup Turků. Proto se vládnoucí vrstvy začaly cítit v ohrožení. Před nejvyššími představiteli církve a státu vyvstala nutnost identifikovat nepřítel. Tím se stal Satan, který se vrhá do boje před koncem světa, při kterém využívá všech možných přestrojení a prostředků. Je to příčinou, proč Turci pronikají dále do území, přebývá v srdcích Židů, způsobuje chlípnost heretiků, také způsobuje ženské svody a sexualitu, která je za hříšnou považována již dlouho a snaží se tak narušit, prostřednictvím čarodějnic, každodenní běh života. Způsobují tím totiž neúrodu nebo přivolávají choroby na lidi i dobytek. Obrana je nutná, protože začal ďábelský útok a nepřátelé nejsou pouze na hranicích, ale i přímo mezi obyvatelstvem. Je proto nutná obezřetnost zaostřená na společnost samotnou.⁷ Není proto divu, že se objevil nárůst příruček pro inkvizitory a aby odborníci mohli správně dohlížet na čistotu církve, začalo se kacířství pozorně zkoumat. V tomto směru nás informuje Nicolau Eymerich, který roku 1376 shromáždil soupis heretiků uvedených v kanonickém a světském

⁷ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 244

právu, tedy 96 kategorií deviantů, z nichž jsou někteří známí – gnostici, ariáni, pelegiáni, kataři. Na jeho seznamu dále byli borborité, hydraparastaré, tascodrogité, batrachité, entachristé, apotazité, saccoforové. Z textů tohoto autora je znatelné, jak moc byl těmito lidmi pohoršen, a s ním i společenské kruhy, ke kterým náležel. Inkvizitoři se tak stali nedílnou součástí systému, aby mohli danou situaci řešit.⁸

1.2 Hereze

Šíření kacířství úzce souviselo s vývojem uvnitř církevní hierarchie, protože představitelé církve, biskupové a opati, byli nositeli i značné politické moci. Byli také značně citliví na každou náboženskou kritiku, která by mohla nějakým způsobem zpochybnit strukturu laické veřejnosti. Církev samotná však byla stále v procesu, kdy upřesňovala definování své organizace a své víry. Vzestup univerzit měl však pro církev významné důsledky. Osoby vzdělané v oblasti práva studovaly, racionalizovali a zjemňovali právo církve. Podobným procesem prošlo i vzdělávání teologů v oblasti církevní věrouky a praxe. Církev tak nabyla sebevědomí a byla tak lépe vyzbrojena k rozeznávání způsobům jednání, které byly nepravověrné a proto označeny za trestuhodné.⁹ Hereze spočívala v setrvalém odporu proti učení církve.¹⁰ Zásadním problémem se však stala, až kdy se dotyčný obžalovaný rozhodl neodvolat svá tvrzení. V této problematice můžeme sledovat dvě roviny, které jsou

⁸ Tamtéž, str. 246

⁹ Given, J. A., *Inkvizice a středověká společnost*, Vydání I. Neratovice, Nakladatelství Verbum Publishing s.r.o., 2008, ISBN 978-80-903920-0-7, str. 20

¹⁰ Lambert, M., *Středověká hereze*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Argo, 2000, ISBN 80-7203-291-7, str. 23

předmětem zkoumání. Jednou z nich je heretik, vyznavač teze, která je s názory církve v rozporu. Na straně druhé je církev samotná, která své učení brání. Středověká společnost je úzce spjatá s náboženstvím, křesťanstvím. Již na počátku dějin katolické církve je tato církev varována před hrozbou heretiků, kteří se ji budou snažit svými názory ohrožit a tím narušit její autoritu. Toto varování a popis toho, co je třeba v daném případě dělat, je možné najít v Bibli, a to v epištole Titovi, sepsanou svatým Pavlem a epištole Korintským, která tvrdí, že je třeba i jiných skupin, aby se ukázalo, které se osvědčí.¹¹ Z tohoto důvodu středověcí duchovní očekávali možný útok hereze, který nakonec skutečně nastal. Největší obavy měli z toho, aby hereze nezastínila církevní učení a proto se znalost možných kacířských učení a argumentů proti nim, stalo součástí výchovy každého vzdělaného křesťana. Církev měla obrovský vliv i na politiku samotnou a proto očekávala podporu od panovníků. Církev má právo žádat stát, aby herezi potlačil.¹² Byli to hlavně panovníci, kteří měli tu moc vydávat zákony, které byly tolik potřebné, aby moc církve byla posílena hlavně u laického obyvatelstva. Prostí obyvatelé měst i vesnic neměli takové vzdělání jako duchovní nebo zámožní občané, a z tohoto důvodu bylo dané zákonem, co hrozí muži či ženě, kteří by chtěli ohrožit jejich víru.

1.3 Charakter heretika

Popisy osob označených za heretiky se od sebe výrazně nelišily. Přecházely od autora k autorovi a ti je pak jen s minimálními rozdíly aplikovali na heretika, jeho názory a činy.

¹¹ Tamtéž, str. 21

¹² Lambert, M., Středověká hereze, Vydání II. Praha, Nakladatelství Argo, 2000, ISBN 80-7203-291-7, str. 21

Některé z nich byly dědictvím, které do středověku přešlo z doby křesťanských Otců, jiné vznikly v samotném středověku.¹³ Důvodem charakteristik bylo sepsání souboru smluvených rysů vzorového heretika. Jedním z hlavních rysů heretika byla pýcha, protože pouze tehdy se jedinec může postavit proti učení církve. Dále povrchní předstírání zbožnosti, která nemohla být upřímná, protože sloužila pouze k oklamání okolí a heretik je nepřítel víry. Dalším výrazným rysem bylo tajnůstkářství, které bylo dáváno do kontrastu s otevřeností katolického kazatelství.¹⁴ Heretik byl dále popisován jako negramotný člověk, i když to v mnohých případech nebyla pravda, protože neměl vzdělání duchovního. Obviněný mohl být též nařčen z falešné zbožnosti, kterou zakrýval svou zálibu ve volnomyšlenkářství. Názory heretiků byly také přizpůsobovány herezím patristické doby, a to i v těch případech, kdy mezi nimi nebyla žádná spojitost. Násilné přizpůsobování vymizelo, když do běžného podvědomí pronikli aktuální znalosti v oblasti středověké hereze. Doklady pocházejí od zástupců represivního aparátu a katolických kronikářů a jejich obsah je určován hlavně konvencemi. Naproti tomu, se nedochovalo velké množství heretických spisů, a proto je velice obtížné, ne-li nemožné, poznat povahu jejich učení. Jedním z důvodů může být ten fakt, že se jejich učení šířilo hlavně slovem. Dalším důvodem pak je, že když se objevil spis tohoto typu, tak byl v nejbližší době příslušnými represivními orgány zničen, spálen.

¹³ Tamtéž, str. 22

¹⁴ Tamtéž, str. 22

1.4 Dvojí pojetí hereze

Ačkoli se to zdá nemožné, lze na herezi pohlížet ze dvou různých a naprosto odlišných pohledů, z nichž každý má svou váhu a dává věcem naprosto jiný význam. Hlavním důvodem, je rozpor v interpretaci středověké hereze z pohledu středověkého duchovního a z pohledu moderního historika. Středověk se na herezi díval čistě z pohledu církve, a to, že hereze je dílem ďáblovým, kdy se muž či žena rozhodli postavit se proti učení církve. Naopak moderní historik má tu možnost podívat se na herezi i z pohledu člověka. Ve středověké společnosti nikdo nepociťoval potřebu zamýšlet se nad další interpretací slov člověka, který se snažil prosadit myšlenku, která byla s danými tradicemi v rozporu. Touto další interpretací je snaha prosadit potřebu nižších společenských vrstev, požadujících zlepšení životních podmínek.¹⁵ Moderní historik musí obvykle objasňovat motivy pramenů, které se těchto hnutí týkají jen velmi málo, aby se dostal k opravdovým koncepcím heretiků, musí z hledaného originálu seškrabovat vrstvy konvence a předsudků.¹⁶ Tito vědci zabývající se středověkými herezemi mohou uvádět interpretace, které jsou v rozporu se středověkými teology.

¹⁵ Lambert, M., *Středověká hereze*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Argo, 2000, ISBN 80-7203-291-7, str. 21

¹⁶ Tamtéž, str. 22

2. Právní zákazy

Zákonodárství týkající se čarodějnictví, bylo dvojího typu. Jednou možností byly zákony vydávané světskými autoritami, jakými byli králové, císaři či městské vlády. Druhou možností byli církevní zákony, které ovlivňovali duchovenstvo i laiky. Světské právo mohlo ukládat nejrůznější tresty, včetně poprav, právo církevní mohlo uložit na viníka pokání nebo ho exkomunikovat z církve. V určitých aspektech však toto rozlišení není tak jednoznačné. Ve středověku byli mnozí světszí vládci pod vlivem duchovních a vydávali zákony, které reflektovaly církevní zájmy.¹⁷ V období středověku měla církev absolutní vliv na světské zákonodárství.

Raně středověké zákoníky různých germánských kmenů obvykle obsahovali nařízení omezující škodlivou magii. V jednom vizigótském zákoníku z 6. století je možné najít zmínku o kouzelnících, kteří si nechávají platit za své služby, kterými jsou kletby pronesené na adresu úrody či dobytka nepřijemného souseda. Dále je zde možné najít pasáže týkající se travičství velice úzce spjatým se škodlivou magií. Autoři zákoníků, kteří byli ovlivněni církví, dávají často prostřednictvím zákonů najevo náboženské zájmy. Například ostrogótský král Theoderik Veliký (vládl v letech 493 - 526)

¹⁷ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 207

hrozil kouzelníkům smrtí, za jejich spojení s pohanskými božstvy.¹⁸

Za jeden z nejpřísnějších zákoníků raně středověké Evropy je považován zákoník Karla Velikého. Ten ve svém zákoníku vyhlásil, na adresu nedávno podmaněných Sasů, že ti, kteří budou usvědčeni z kouzelnictví nebo věštění, budou ponecháni církvi jako otroci. Těm, kteří by se nezřekli germánských bohů a byli i nadále považováni za oběti d'ábla, hrozil trest smrti. Později roku 789 vydal Karel Veliký (žil v letech 747 - 814) královská ustanovení a v nich jsou zahrnuta nařízení proti čarodějům a jiným mágům. Tato opatření převzal z raných církevních zákoníků, které mu zaslal papež Hadrián. Zde se Karel odvolává doslova na přísné Mojžíšovo odsouzení kouzelnictví.¹⁹

Pozdější vládci měli možnost stavět na těchto raných zákonících, ale jen zřídka je něčím obohatili. Ve 12. století přidal do zákoníku nařízení popravit ty, kteří používají jedy, přírodní či magické, král Roger II. Sicilský (vládl v letech 1112 - 1154). Dále postavil mimo zákon milostnou magii i v těch případech, když nikdo nebyl poškozen. Tyto výroky prohlubovaly zavrženíhodnost magie, nehledě na újmu obětí. Světští vládci se častěji zabývali vlastním ublížením, spíše než prostředky, kterými ho bylo dosaženo

¹⁸ Tamtéž, str. 207

¹⁹ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 208

2.1 Církevní soudní proces

Tyto procesy by nebylo možné uskutečnit bez podpory církevních a světských úřadů, protože pak by nebylo možné, aby byl vykonán rozsudek smrti.²⁰ Konkrétní postupy se různily od jednoho soudního okrsku ke druhému, ale obecné rysy vedení církevních soudních procesů byly stanoveny roku 800 na synodě ve Freisingu. Výchozí dokument pak popisuje, jak má být s podezřelým z čarodějnictví nakládáno. Spis ukládá, že ten kdo bude obviněn ze zařikávání, věštění, předpovídání počasí nebo jiného druhu čarování, a bude zadržen, měl by ho představený diecéze podrobit důkladnému výslechu v naději, že dosáhne provinilcova doznání. V případě nutnosti mohlo být využito i donucovacích prostředků v podobě mučení, jímž však nesměl být ohrožen život obžalovaného, a dokud se nerozhodl kát se za své hříchy, byl uvězněn. Nesměl být v žádném případě propuštěn bez oficiálního vyšetřování a zaplacení odškodného. I přes veškerou snahu duchovních i světských autorit se však čarodějnictví dále rozmáhalo a neztrácelo na intenzitě.²¹

Vrcholný středověk pak přinesl začátek výuky práva na univerzitách a tím vzrostla kultivovanost a zkušenosti v oblasti právního povolání. Jedním z důsledků bylo detailní uvažování o principech soudního stíhání magie. Teoretické znalosti byly ve vrcholném a pozdním středověku čerpány z právních kronik a příruček, které dále rozpracovávali koncept dané problematiky. Praxe samotná působí na první pohled rozpačitě. Ve 30. letech 13. století byla v navarrské diecézi

²⁰ Delumeau, J., *Strach na Západě ve 14. – 18. století II.*, vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 198

²¹ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 208-209

obviněna jistá žena z čarodějnictví. Soud požádal o radu Bartola ze Sassoferraty, jednoho z předních právníků té doby. Ten udělal soudobou analýzu ženina zločinu a po rozboru všech aspektů došel k závěru, že žena by měla být popravena. Podklady pro popravu obžalované našel Bartola v římském i kanonickém právu. Tyto prameny však nezahrnují upřímnou lítost viníka. Pokud by tomu tak bylo, a soudce její lítost považoval za upřímnou, mohl její život ušetřit. Bartolo ponechal rozhodnutí na soudcově uvážení. Dále byla obžalována ze zločinů proti lidské společnosti. Dotyčná byla obviněna, že zabíjela děti pouhým dotykem. Bartolo v této oblasti odborníkem nebyl, nechal proto konečné rozhodnutí problému opět teologům. Přesto je jeho podíl na tomto případě významný v tom smyslu, že nám ukázal nově se objevující obezřetnost ohledně právních norem a motivů pro podání žaloby. Jak v pozdním středověku narůstal počet soudních procesů proti magii, tyto ukazatele pro soudní stíhání se vyvíjely, zatímco zákony samotné se téměř neměnily.²²

²² Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 209

3. Čarodějnice ve společnosti

Postavení čarodějnice v evropské společnosti se během staletí razantně měnilo. Z faktů obsažených v této práci vyplývá, že jejich společenský status se během celého středověku postupně měnil. V raném středověku, byly tyto ženy nedílnou součástí společnosti a jejich služby byly vyhledávány široko daleko. Byly vyhledávány pro své léčitelské, lékařské, ale i věštecké schopnosti. Postupem času se však jejich pozice změnila v pravý opak. Ve vrcholném středověku se začala formovat inkvizice a čarodějnice zabývající se magií se staly pro společnost nežádoucí. V pozdním středověku už pak byly tyto ženy postaveny mimo církevní i světský zákon, při podezření byly opovrhovány, po obvinění vězněny a vyslýchány krutými metodami. Prokázání viny muselo být podloženo doznáním dané osoby, které bylo povětšinou vynuceno torturou. Tyto, nejčastěji, ženy pak končily na hranicích. Ale i přes veškeré snahy potlačení čarodějnictví ve společnosti, tento fenomén nevyumizel.

3.1 Raný středověk

Jako raný středověk je historiky označováno období mezi 5. – 11. stoletím. V tomto časovém údobí došlo k přechodu od antického starověku do středověku. Je to období charakteristické změnami a to nejen v politické oblasti. Přestože křesťanství v průběhu doby vtisklo čarodějnictví vlastní charakter, to nebylo ani předchozím kulturám neznámé, i když se jeho podoby jistě

lišily. Nebyl kladen velký důraz na rozdíl mezi čarodějnictvím a kacířstvím. Když se vyskytl podobný případ, byl posuzován jako zločin proti císaři nikoli proti církvi. Jedním z největších rozdílů však bylo, že společnosti byl vtisknut nový rozměr pojetí zla. Toto pojetí obsahuje dva faktory. Prvním faktorem je, že člověk je odpovědným za své hříchy. Proto člověk, zejména čaroděj či čarodějnice, jedná ze své vlastní vůle a stávají se spojencem Pokušitele. Druhým faktorem je d'áblova účast v křesťanském boji Dobra a Zla, d'ábel však zůstává podřízen Bohu. Od počátku 5. století získává tento boj konkrétní definitivní podobu. Trestem za čarodějnictví bylo většinou udílení pokut, vězení či vyhoštění. Od roku 430 pak bylo možno, podle světského práva, viníky postihnout trestem smrti.²³

Obyvatelé měst však zastávali jiný názor. Tito lidé se na čarodějnice obraceli ve své největší nouzi, když potřebovali vyléčit člena rodiny nebo dobytek, na kterém byli existenčně závislí. Čarodějnice však nebyly pouze dobré ženy, které ulevovali obyvatelům od bolesti a problémů. Byly zde i zlé čarodějnice, které lidem přinášely nemoci, zkázu a smrt. Skalní víra v moc těchto žen, jim propůjčovala nesmírný vliv nad obyvatelstvem a umocňovala i víru v jejich kletby. Právě proti těmto osobám byl hlavně mířen hněv církve a snaha potlačit tento fenomén. Ačkoli se lidé těchto žen nadmíru obávali, stále vyhledávali jejich služby. Již v této době bylo čarodějnictví rozděleno na černé a bílé. Zatímco černé bylo považováno za škodlivé a bylo zločinem, bílé čarodějnictví se tolerovalo, protože bylo společnosti prospěšné a lidé se ho zastávali. Ovšem i z bílého čarodějnictví se mohlo stát černé, když při léčitelských

²³ Le Goff, J., Schmitt, J - C., Encyklopedie středověku, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-917-1, str. 82

praktikách nemocná osoba zemřela, to však mohla být jen nehoda, ne úmysl.

3.2 Vrcholný středověk

Část evropských dějin označovaná jako vrcholný středověk trvala od počátku 11. do 14. století. V tomto období prošlo čarodějnictví dalšími významnými změnami. Církev zaměřila svou pozornost na náboženské sekty, jako byli albigenští neboli kataři ve východní Evropě a jižní Francii a valdenští v jižní Francii. Tyto změny se však týkaly i čarodějnic, které praktikovaly svou činnost. Rozdělení na černé škodlivé a bílé prospěšné čarodějnictví postupně zaniklo a obě tyto formy byly tvrdě trestány. Vyšetřovatelé čarodějnických případů využívali i jiných forem, kromě vlastního pozorování. Tímto prostředkem bylo udavačství. Udavačství bylo anonymní, aby se hněv příbuzných obviněného nemohl proti udavači obrátit. Člověk, který se rozhodl někoho udat, mohl své moci krutě zneužít. Mohl totiž obvinít nevinného souseda, který mu byl nepohodlný.²⁴ V této éře došlo k pronikání řeckých a arabských spisů (grimoárů) do Evropy.

²⁴ Guileyová, R. E., Encyklopedie čarodějnic a čarodějnictví, Praha, nakladatelství Olympia, 1997, ISBN: 80-7033-432-0, str. 56

3.2.1 Kanon Episcopi

Na počátku 10. století byl vyhlášen biskupem Reginonem z Prümü kánon Episcopi, který je jakousi základní listinou udávající, že čarodějnictví je pouhým preludem a jeho praktiky iluzí. Tento dokument prošel o sto let později dalším rozvinutím prostřednictvím biskupa Burcharda z Wormsu. Kolem roku 1140 se tento spis stal součástí církevního (kanonického) práva (Decretum Gratiani II, cap. XII, XXVI). Kněží musejí z farních kostelů vyhánět „ženštiny“ (*mulierculae*), které podlely „preludům (*illusiones*) a zdáním démonů“, a které tvrdí, že se v noci prohánějí na hřbetě démonů v čele s Dianou, „pohanskou bohyní“, nebo dokonce, jak dodává Gratianus, Herodiadou, zodpovědnou za smrt Jana Křtitele.²⁵ Zmíněný text však nepopírá existenci d'ábla. Jeho moc však spočívá v tom, že dokáže přimět lidi, zvláště ženy, aby uvěřily v klamné představy, jimiž napadá jejich mysli, hlavně ve spánku. V polovině 15. století inkvizitoři a démonologové zamítli kánon Episcopi, ale jeho vliv přetrvával ještě další 200 let.²⁶

²⁵ Le Goff, J., Schmitt, J - C., Encyklopedie středověku, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-917-1, str. 83

²⁶ Guileyová, R. E., Encyklopedie čarodějnic a čarodějnictví, Praha, nakladatelství Olympia, 1997, ISBN: 80-7033-432-0, str. 24

3.3 Pozdní středověk

Tato etapa evropských dějin trvala v rozmezí 14. – 15. století. V tomto období propukl v Euroasii mor, tak strašný, že téměř každý kdo jím onemocněl, podlehl jeho síle. Černá smrt v letech 1348 – 1351 si vyžádala životy více než třetiny populace a vyvolala obrovskou vlnu flagelantství, jehož cílem bylo usmířit boží hněv a očistit hříchy jednotlivých kajících.²⁷ Průvody tohoto hnutí procházely městem a vyzívali laiky, aby se k nim přidali. V roce 1349 je však Kliment VI. odsoudil. Když zeslábl mor, pomínulo i flagelantské hnutí. Strach z černé smrti a četného úmrtí vyústil do pogromů na Židy, kteří byli pokládáni za viníky epidemie.²⁸ Na začátku velikonočního týdne roku 1348 v noci ze 13. na 14. dubna, je zaznamenán první výbuch nepřátelství vůči Židům. Bylo napadeno ghetto v Toulonu, které bylo vypleněno. Ve spánku zemřelo téměř čtyřicet mužů, žen a dětí. V tomto čase už ve městě obyvatele sužoval mor. Těm, kteří masakr způsobili, byla po třech letech udělena hromadná milost, protože se ve městě nedostávalo práce schopných obyvatel. Byly smazány eventuální probíhající soudní jednání.²⁹

Původ moru byl vystopován až ke konci září roku 1347, kdy v Messině zakotvilo dvanáct janovských galér, které připluly z Konstantinopole. Kromě zboží se však v úložném prostoru nacházely i krysy, které byli nositelkami bacilu moru. Ze Sicílie se tak epidemie rychle rozšířila po celém kontinentu. Tato

²⁷ Le Goff, J., Schmitt, J - C., Encyklopedie středověku, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-917-1, str. 320

²⁸ Tamtéž, str. 322

²⁹ Ginsburg, C., Noční příběh, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2003, ISBN 80-7203-514-2, str. 82

událost způsobila pro evropské středověké společnosti obrovský otřes.³⁰

Pohled společnosti na čarodějnictví se definitivně změnil a averze veřejnosti dosáhla vrcholu. Roku 1484, 5. prosince, byla vyhlášena bula papeže Innocence VIII. *Summis desiderantes affectibus*, po jejímž vydání započalo období plné nejistoty a úzkosti. Čarodějnictví byl fenomén, který poznamenával život člověka ve středověku i novověku velmi výraznými emocemi, především strachem, který zde měl dva zdroje: vlastní čarodějnictví, v jehož účinky se obecně věřilo a jehož představitelů se proto lidé všech společenských vrstev, od chudých venkovanů po bohaté velmože, obávali; kromě toho se obávali, aby nebyli nařčeni z čarodějnictví, neboť již pouhé obvinění znamenalo obvykle odsouzení k smrti upálením, neboť předtím bylo doznání vynucováno mučením.³¹

3.3.1 Reakce na „nenormální“ ženy

Na počátku 15. století nacházíme čtyři způsoby vysvětlení, jak působily domnělé čarodějnice, které nám může předložit pozdně středověký teolog té doby, aby nám nastínil, jak byly ženy pozdního středověku, které byly podezřelé z provozování magie, posuzovány, a v čem se v oblasti religiozity odlišovaly³². Vnímání těchto žen, mohlo být velmi různé. Jistou nevýhodou

³⁰ Ginsburg, C., Noční příběh, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2003, ISBN 80-7203-514-2, str. 82

³¹ Nakonečný, M., Magie v historii, teorii a praxi, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3, str. 62

³² Dinzelbacher, P., Světice nebo čarodějky, vydání I. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 2003, ISBN 80-7021-650-6 str. 81

byl i ten fakt, že byly představiteli církve, stejně jako světskými soudci označeny, spolu s Židy, za Satanovy pomocníky.³³

Jednou z těchto možností bylo, že žena nějakým způsobem se vymykající „normě“, byla uctívána, jako světice. Jako příklad můžeme použít případ Brigity Švédské (1303 - 1373). Tato žena byla příslušnicí šlechtického stavu a dvorní dámou královny. Za jejího života se jí dostalo četných zjevení, která ji měla především nabádat k mravnímu zlepšení. Přesto mnozí lidé, kteří měli možnost ji pozorovat, to nepovažovali za znamení svatosti, nebyla považována za prorokyni, ani se její výstřední chování nepovažovalo za nimbus královské krve. Dominikánský kněz se o jejích zjeveních vyjádřil jako o klamu, snění či fantasii, lidé v jejím okolí ji doporučovali, aby více jedla, pila a spala a jeden z jejích pohrdačů jí ve Stockholmu vylil splašky na hlavu, ale i přes všechny tato napadení, doporučení a příkoří se stala jedním z nejvíce kanonizovaných světců katolické církve³⁴.

Další možností bylo pronásledování jako kacířky nebo čarodějnice. Jako příklad udávám případ sv. Doroty z Montau, ženy, která se jen o vlasek vyhnula upálení na hranici. Roku 1391 v Gdaňsku, byla předvolána tato čtyřiačtyřicetiletá vdova před soudce jménem Heinrich von Stein. Bylo jí vyčítáno zbloudění ve víře. Hrozili jí upálením, tedy trestem, který byl v Německé říši pro heretiky a čarodějnice závazným od doby císaře Fridricha II. Provinilá Dorota byla souzena pro její chování, které bylo zaznamenáno v kanonizačních aktech jako důkaz její zbožnosti. Například jí síla prožitku při pozdvihování nejsvětějších svátostí nedovolovala vstát. Jindy upadala až na hodinu do stavu extáze, ze kterého procitala se smíchem či

³³ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 142

³⁴ Dinzelbacher, P., Světice nebo čarodějky, vydání I. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 2003, ISBN 80-7021-650-6, str. 25 - 27

pláčem. Ze strany faráře se setkávala s neslušnými slovy a urážkami, chtěl ji dát upálit jako čarodějnici. V tomto ohledu se jeho myšlenky shodovaly s názory dalších kněží a biskupským justiciářem. Ona sama se však bránila slovy: „*Nebloudím a nemohu bloudit, neboť mám Učitele a Mistra, který láskyplně poučuje mě i všechny lidi. A za to, co tito pánové mají za zlé, chci ráda zemřít. Dřevo at' si třeba koupí na moje útraty, ráda ho za svou víru donesu na vlastní hranici.*“³⁵

Jinou variantou výkladu je případ, kdy z těchto osob může být vymytán ďábel jako z posedlých. Zde použiji jako příklad případ blahoslavené Eustochie z Padovy (1444 - 1469), které byla nechtěným a nešťastným dítětem spojení ženatého muže a jeptišky. Vyrůstala v domě otce nenáviděná přísnou macechou, kde se jí dostávalo hojně ran a pramálo laskavosti. Otec, z obav o svou bezpečnost, aby se mu nechtěla mstít, ji jako posedlou odvedl do kláštera benediktinek S. Prosdosimo, stejného, kde se narodila. Sama vyprávěla o tom, jak ji ďábel nosil vzdechem a bil ji, používala neslušná slova a byla neposlušná. Nepomáhalo vymytání ani kruté tresty ze strany macechy. Pobyt v klášteře byl po devět let poklidný a Eustochie se naučila respektovat všechna pravidla. Po uplynulé době však sloužícímu knězi vypadla svátost z ruky a nešťastnice dostala záchvat, který popsal zpovědník, díky němuž jsou nám tyto informace dostupné³⁶. Poté, co abatyše onemocněla, byla okamžitě sestrami nařčena, že ji uřkla a bez výslechu vsazena do klášterního vězení. Jeptišky usilovaly o zahájení procesu a s tím souhlasil i biskup, ten však opustil Padovu ze strachu před morem a sestry nechtěly bez jeho souhlasu nic podnikat. Eustochiin zpovědník však stále věřil v její svatost a podařilo se mu ji převést do snesitelnějšího vězení. Její záchvaty však

³⁵ Tamtéž, str. 24

³⁶ Tamtéž, str. 33 - 34

nabyly na síle. Měla viditelné rány po celém těle, od utrpení, které jí způsoboval démon v jejím těle, začala i zvracet krev. Její život skončil, když si před zraky svého zpovědníka vrazila nůž do prsou. Dnes by byla tato žena diagnostikována jako schizofrenik, ona sama to připisovala činům démona, avšak v srdci cítila jméno Ježíšovo.³⁷

Jindy se s údajnými čarodějnicemi zacházelo jako s nemocnými, jako s Kateřinou z Janova (1447 – 1510), která byla jednou z největších mystiček italské renesance. Ve známost vešla svým celoživotním postěním a až chorobnou náboženskou vášnivostí. Roku 1506/7 celé její tělo zežloutlo, což světice sama považovala za dar a odmítala se podrobit jakékoli léčbě. Lékaři se však i přes to pokoušeli záhadu objasnit, bezvysledně. Nakonec prohlásili, že její nemoc je nadpřirozená. Povolán byl i osobní lékař anglického krále Jindřicha VIII. Gianbattista Boerio, který byl opačného názoru a označil její jednání za hypokrisii (přetvářku). Jeho léčba však také nepomohla.³⁸

Ke způsobům vysvětlení chování těchto, především, žen byla Niderem³⁹ přidána ještě jedna varianta, jako zdůvodnění „nenormálního“ jednání. Ten se při jedné příležitosti zmiňuje o další možnosti, tedy „*laesa esse ... in cerebro ad rationis defectum*“⁴⁰.

Některé ženy se pokusily obelhávat lidi okolo sebe a využívali k tomu právě vymyšlená zjevení a falešnou svatost. Pak tyto ženy byly odhaleny jako podvodnice, jak to můžeme sledovat na případě Anny Laminit. Tato žena upoutala pozornost mnoha významných osobností, mezi které patřil císař Maxmilián, Martin Luther či Pico della Mirandola. Podařilo se jí

³⁷ Tamtéž, str. 35

³⁸ Tamtéž, str. 58 - 60

³⁹ Johannes Nider (1380 - 1438) německý teolog

⁴⁰ Poškození mozku, které by mohlo vést až k poruše rozumu

přelstít nejen chudé obyvatelstvo, ale i příslušníky nejvyšších vrstev a teology té doby. Chodila oděná jako kajícnice v černých šatech a tvrdila, že od roku 1498 nedokázala sníst žádné jídlo. Zjevovali se jí andělé a byla to prý svatá Anna, kdo jí řekl, že k utišení Božího hněvu je třeba uspořádat procesí. Proto královna Maria Bianca, Maxmiliánova manželka, nechala uspořádat procesí, kterého se sama účastnila dne 7. června 1503. Se svými pannami, bosé, v černém oděvu, s hořícími svícemi v rukou spolu s klérem, řeholnicemi i laiky ze širokého okolí byla součástí procesí, o kterém si myslela, že opravdu pomůže jejich zoufalé situaci. Postupem času se však v lidech objevila nedůvěra. Sestra císaře Maxmiliána, vévodkyně Kunigunda, pozvala Annu na návštěvu do Pütrichova kláštera v Mnichově. Po určitém zdráhání nakonec jela v doprovodu jedné děvečky. Byla velkolepě přivítána, avšak Vévodkyně opatřila všechny dveře pokojů pro hosty malými otvory, aby mohla sledovat, co se děje uvnitř. Netrvalo dlouho a přistihla Annu při požívání potravin, které si sama přivezla. Poté, co ji veřejně prohlásila za služebnici ďábla, ji nechala den a noc bdít a pak ji propustila. Dala jí tak šanci zlepšit své chování, které Anna Laminit nevyužila. Nakonec byla vyhnána z města, což byl velice velkorysý trest, mohla si ponechat i peníze, které dostala od svých ctitelů. Její podvody ale pokračovali dál. Za svůj život po vyhnání měla dvě nemanželské děti, z toho jedno je písemně doložené a to s Antonem Welserem. Ten platil na dítě i výživné, když pak dítě zemřelo, Anna tuto skutečnost zatajila a peníze brala dál. Konec této slavné ženy byl už poněkud méně slavný. Kat ji dal do pytle, ten zavázal a vhodil do vody, kde byla držena, dokud se hladina nezklidnila.⁴¹

⁴¹ Tamtéž, str. 67 - 70

3.3.2 Příručky pro inkvizitory

První démonologický spis, kde byla zdůrazněna úloha žen v čarodějnictví, byl traktát *Formicarius*,⁴² jeho autorem byl Jan Nider. Dílo popisuje pronásledování, které vedl ve Švýcarsku Petr z Bernu. Dále pak blíže specifikuje, jakou mocí čarodějnice a čarodějové disponují a to, že mohou očarovat, přivolat vichřici, zničit úrodu, dále uctívají Lucifera či jejich let na sabat. Dále ve svém spisu uvádí, že ženy, které se věnují čarodějnictví, se specializují na výrobu nápojů lásky, únosy dětí či antropofágií.⁴³ Dále zdůrazňuje, že osoby věnující se magii jsou členy d'ábelské sekty, která popírá Boha.⁴⁴ Aby inkvizitor postupoval podle pravidel stanovených církví, byly mu k dispozici spisy, které obsahovali přesné instrukce, jak má v daném případě postupovat. Inkvizitor Nicolas Eymeric vydal roku 1376 pro inkvizitory příručku „direktorium inquisitorum“, která byla nazvána „zlatou knihou pro strážce víry“, kde byla též zmíněna ohavnost čarodějnictví.⁴⁵

Nejvýznamnějším spisem tohoto typu bylo Kladivo na čarodějnice (*Malleus maleficarum*), sepsané dvěma dominikány a to Heinrichem Instiorem (Krämerem) a Jakubem Sprengerem a poprvé vydané roku 1486. Tito muži byli pověřeni papežem Innocencem VIII. sepsáním tohoto dokumentu na základě bully *Summis desiderantes affectibus*, která měla posílit verzi proti

⁴² „Mraveniště“ (vznik 1435 - 1437)

⁴³ Lidojedství, kanibalismus

⁴⁴ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 195

⁴⁵ Nakonečný, M., Magie v historii, teorii a praxi, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3, str. 66

čarodějnictví.⁴⁶ Spis *Malleus maleficarum*, je jakousi kompilací veškerého démonologického vědění, nashromážděného v průběhu staletí. Tento dokument se věnuje popisu praktik a jednání čarodějnic té doby a snaží se o poskytnutí výčtu všech možných důkladných opatření, která musí být přijata v zájmu vykořenění zla. Některé jevy však toto dílo nezmiňuje. Například se nevěnuje problematice sabatu, či nevnáší příliš světla do aktu samotné smlouvy se Satanem, d'ábelského znamení a společné činnosti čarodějnic. Zároveň je zde řečeno, že d'ábelskou sektu tvoří především ženy. Na začátku tohoto spisu je uvedena již zmíněná bulla Innocence VIII. V letech 1487 – 1520 se tato kniha dočkala čtrnácti vydání, což bylo více, než se dostalo jiným démonologickým spisům.⁴⁷ Odhady mluví o tom, že v dobách honu na čarodějnice bylo v oběhu až 30 000 exemplářů této knihy. Rychlému rozšíření spisu výrazně pomohl dobový vynález knihtisk⁴⁸. Jules Michelet ji nazval „kapesní literaturou pro inkvizitory“.⁴⁹

3.3.3 Obrana čarodějnic

Nicméně i přes pádné argumenty Kladiva na čarodějnice se tu a tam ozývaly hlasy, které zpochybňovaly skutečnou existenci sabatu a které také usilovaly o to, aby byly čarodějnice zproštěny viny. Jedním z nich byl roku 1489 kostnický profesor Ulrich Molitor, autor spisu *Tractatus des lamiis et pythonicis*

⁴⁶ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 195

⁴⁷ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 195

⁴⁸ Masové použití na přelomu let 1447/1448, vynálezce Johann Gutenberg

⁴⁹ Le Goff, J., Schmitt, J - C., Encyklopedie středověku, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-917-1, str. 89

mulieribus. Dalším byl lékař vévody Cleves Hans Weyer, který ve svých dvou traktátech *De praestigiis daemonum* (1563) a *De lamiis* (1582) tvrdí, že lze domnělá kouzla vysvětlit přírodními příčinami a že ženy, které se považovaly za čarodějnice, pak byly pouze osoby trpící duševní poruchou. Schylovalo se tak k návratu k myšlence přeludu, postavené tentokrát nikoli na teologických, ale nýbrž na medicínských základech.⁵⁰

⁵⁰ Tamtéž, str. 89

4 Lidová tradice středověké magie

Spis *Malleus maleficarum* zároveň přispěl k tomu, že byla lidová magie uznána jako určitá forma kacířství.⁵¹ Došlo tak ke spojení zločinu světského a církevního a světské soudy tak byly vyzvány k represí. Magie je dědictví antické kultury. Toto období nám však zanechalo i pojetí magie jako činnosti, jíž se zabývají něčím zvláštní jedinci. Proto si magie stále udržovala negativní status ve společnosti. Realita však byla jiná a magie byla využívána snad všemi sociálními vrstvami. Při bližším pohledu na lidi, kteří používali různé druhy magie, můžeme jen těžko hledat stereotyp. Namísto jednotné, snadno identifikovatelné sociální vrstvy kouzelníků, najdeme velmi odlišné typy lidí, kteří se zabývali různými magickými praktikami: mnichy, faráře, lékaře, ranhojiče, porodní báby, lidové léčitele, věštce bez oficiálního výcviku či obyčejné muže a ženy, kteří používali veškerá kouzla, jež znali, aniž by tvrdili, že mají nějaké zvláštní schopnosti nebo znalosti. Vzdělanější v oblasti čtení a psaní byli mniši a faráři více, než laikové a měli tudíž i možnost zanechat po sobě více záznamů. To však neznamená, že by se těmto praktikám věnovali více, než ostatní obyvatelé.⁵²

Tito lidé, kteří náleželi k různým sociálním vrstvám, se zabývali podobným druhem magie. Všechno svědčí proto, že mniši získali o léčivých a kouzelných bylinách od obyčejných lidí stejně jako od antických autorů, že laikové se naučili

⁵¹ Delumeau, J., *Strach na Západě ve 14. – 18. století II.*, vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 195 - 196

⁵² Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 76

léčivým zaklínadlům od mnichů a farářů a že předtím, než se stala medicína univerzitní disciplínou, existovalo jen málo rozdílů mezi lékařem a lidovým léčitelem. Můžeme tedy hovořit o „společné lidové tradici středověké magie“. Tento termín je však trochu zavádějící, a naznačuje obecnou platnost aplikovanou na společnost. Je proto důležité upřesnit, že specifické druhy magie nenajdeme v celé středověké společnosti, a že po čas století se magie samotná změnila. Je ale pravděpodobné, že znalost magických praktik byla rozšířena po celé středověké Evropě a neomezovala se společenskými vrstvami. Nebyla dílem pouze mnichů, žen nebo lékařů.⁵³

Četné rukopisy se zachovaly z 12. – 15. století, které nás informují o tehdejší magii, ale i o vývoji magických pověr a praktik. Dále nám dávají možnost nahlédnout i do situace, kdy se tyto pověry a praktiky přizpůsobovali kultuře středověké Evropy.

4.1 Provozovatelé a provozovatelky magie

Máme hojné důkazy o tom, že mniši studovali medicínu ve svých kláštorech a dělali, co mohli, aby plně vstřebali a ještě rozšířili antické lékařské znalosti. Učební plán pro mnichy rozpracoval Cassiodorus, a ke studiu doporučil herbář připisovaný Dioskoridovi. Dále mohli využívat díla Hippokratova, Galénova a dalších antických autorů, kteří se věnovali medicíně. Mniši se věnovali opisu knih těchto i jiných antických autorů. Mniši ale nestudovali za účelem stát se lékaři, byla to součást obecnějšího vzdělání a část antického dědictví.

⁵³ Tamtéž, str. 76

Součástí každého kláštera byla ošetrovna, kde bylo dobře postaráno o nemocné a přestárlé členy řádu, a kde mohli nejlépe uplatnit své znalosti v oblasti medicíny. Pravděpodobně také poskytovali lékařskou pomoc chudým, cestovatelům a poutníkům, kteří zavítali do jejich kláštera. Skutečnost, že taková pomoc byla velice potřebná vůči těmto lidem, kteří byli postaveni spíše na okraji společnosti, dala vzniknout prvním špitálům, které se odlišovaly od klášterních ošetřoven. Například špitál ve Flixtonu v Yorkshire, byl zaměřený na péči o světské pacienty. Někteří mniši byli v oblasti medicíny natolik vzdělaní, že jejich služby byly vyhledávány i těmi nejvyššími společenskými vrstvami.⁵⁴

V té míře, v jaké antická medicína obsahovala magické prvky a v jaké si mniši osvojovali nové formy lékařské magie z kultury, která je obklopovala, praktikovali tito mniši léčebné kúry. Pozdější autoři by jejich počínání nazvali magií, ale raně středověký mnich by o sobě jistě neřekl, že se věnuje magii. Je ale pravdou, že užívali mandragoru, pro její tajemné léčivé vlastnosti a využívali i zaklínadla, která měla předejít onemocněním.⁵⁵

Další skupinou lidí, která se věnovala léčitelským a magickým praktikám v raně středověké společnosti, byli svěští praktikci, kteří byli v Anglii označováni jako „felčari“, o nichž není příliš dostupných informací. Z toho můžeme soudit, že se jednalo spíše o kočovníky, což je důvodem toho, proč je záznamů tak málo. Je možné, že měli přístup k antickým lékařským spisům. Jejich vzdělání však bylo založeno převážně

⁵⁴ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 77

⁵⁵ Tamtéž, str. 77

na praktických zkušenostech a museli se spoléhat spíše na lidovou medicínu a každodenní pozorování.⁵⁶

Součástí středověké společnosti byli i odborníci s dosud neoficiálním vzděláním. Tito jedinci však byli uznávaní svými klienty, nikoli kvalifikovanými autoritami té doby. Badatelé zabývající se touto problematikou zjistili, že praxe lidového léčitelství se různí v závislosti na místo a to i v Evropě. V některých oblastech jsou mezi uzdravovateli hlavně ženy, jinde zase převažují muži.⁵⁷

Někteří lidé získali věhlas jako léčitelé, jiní se proslavili jako věštcí či hadači osudu. Tyto dvě kategorie se často prolínaly a zabývala se jimi velká část osob, která se zabývala jinými oblastmi magického umění.

Přenos léčitelského umění je také rozdílný hlavně v závislosti na místo, kde se tyto praktiky uskutečňují. V některých oblastech věřili, že se toho umění předává v přímé linii a to z ženy na ženu či z muže na muže. Jinde kladli důraz na to, aby se pohlaví měnilo při každém přenosu. V jiných regionech zase předpokládali, že se toto nadání dědí a tudíž, že musí být mezi léčiteli příbuzenský pokrevní vztah. Naopak na jiných místech považovali za zřejmé, že mohou dané schopnosti získat bez pokrevního vztahu, či jiného druhu přenosu a to užitím různých procedur, které jim požadovaný talent umožnili.

⁵⁶ Tamtéž, str. 78

⁵⁷ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 79

4.2 Vzestup univerzit

V průběhu 12. století museli lidový léčitelé a léčitelky zaznamenat citelný úbytek jisté části své klientely v oblasti léčitelství. Důvodem tohoto odlivu byl vzestup univerzitně vzdělaných lékařů. Po několika letech metodického studia a zkoušek získal lékař kvalifikaci. Někteří by mohli očekávat, že v důsledku vzestupu lékařské profese poklesne četnost využívání magie, ale jelikož základem lékařského vzdělání byli stále klasické spisy, rozdíl nebyl o nic zřetelnější než v antické době.⁵⁸

Lidový léčitelé byli stále velice žádaní hlavně mezi chudinou, kteří si nemohli dovolit zaplatit univerzitně vzdělanému lékaři. Zanedlouho však byli léčitelé ohroženi právě ze strany lékařů a to tím, že bylo zpochybňováno jejich právo ostatních léčitelů praktikovat své dovednosti za pomoci oficiálních pověřovacích listin. Léčitelé museli čelit i pomluvám ze strany spisovatelů lékařských spisů. Ti jim vyčítali hlavně experimentální stránku lékařské praxe. Také papežové ve druhé čtvrtině 14. století podporovali úsilí lékařů potlačit lékařskou praxi nevzdělaných ranhojičů.⁵⁹ Lékaři na území Anglie se ve 20. letech 15. století pokoušeli dosáhnout schválení parlamentního zákona. Jejich cílem bylo, aby se upřednostňovali lékaři s univerzitním vzděláním a ostatní nevzdělaní léčitelé byli postaveni mimo zákon. Jejich požadavkům však nebylo vyhověno.

Středověká kultura rozlišovala mezi lékaři a chirurgy, ačkoli tyto termíny často zaměňovala. Hlavním rozdílem bylo, že chirurgové měli jiné studijní osnovy. Lékaři měli univerzitní

⁵⁸ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 80

⁵⁹ Tamtéž, str. 81

vzdělání, zatímco chirurgové neměli tak vysokou kvalifikaci a operovali pacienty. Na počátku 13. století pak lékaři požadovali kontrolu nad chirurgy, ti reagovali založením vlastních škol a snahou získat odborné uznání.

Nižším stupněm sociálního žebříčku byli lazebníci. Ačkoli se věnovali stříhání vlasů, věnovali se i jiným službám, které poskytovali svým zákazníkům. Uměli pouštět žilou a prováděli rutinní lékařské zákroky. Středověká medicína předpokládala, že tělesné tekutiny musí být v patřičné rovnováze, jinak došlo fyzické újmě daného jedince. Proto se lidem běžně pouštělo žilou, aby se jim ulevilo od přebytečné krve, která vyvolávala jejich obtíže. I tyto činnosti však vyžadovali nějaké znalosti z oblasti medicíny, museli vědět, kde mohou kůži propíchnout, kolik krve mohou pacientovi vzít a jak zastavit krvácení, aby ho neohrozili na životě. Prevence infekcí sice nebyla součástí systematického vzdělání, zkušený lazebník však věděl, že určitých období tyto činnosti praktikovat nemůže a tyto pravidla akceptoval.

Je vysoce pravděpodobné, že lazebníci a chirurgové inklinovali k magii v daleko větší míře než lékaři. Přístup lékařů ke zdraví jim znemožňoval aplikaci léčebných postupů, které se nějak vymykaly v interní medicíně. Není však pravdou, že by se magii zcela vyhýbali a nepoužívali ji ani v minimálním měřítku.

V životopisu florentského arcibiskupa Antonina Pierozziho (žil 1389 - 1459), je doložen záznam o tom, jak navštívil lazebníka. Zeptal se ho, jak dosáhl lékařského vzdělání bez znalosti latiny. Ten odpověděl, že knihu mu dal jistý mnich a na požádání mu knihu ukázal. Ke svému velkému překvapení

Antoninus spatřil rukopis plný zaříkadel „a věcí a znamení
náležejících zlému a magickému učení“⁶⁰.

⁶⁰ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 82

5. Role čarodějnice ve společnosti

Čarodějnice byly součástí společnosti všech kultur, které se kdy objevily na Starém kontinentu. V průběhu staletí se však společenský status těchto žen postupně měnil. Moralisté často viděli ženy zvláště náchylné k pověrám a magii kvůli jejich mravní a intelektuální slabosti. Ženy jsou od počátku věků považovány za stvoření křehká. Kostnický profesor Ulrich Molitor, autor spisu *Tractatus de lamiis et pythonicis mulieribus*, uzavírá své pojednání zjevně svévolným varováním určeným zejména ženám. Dále zdůrazňuje, aby hlavně ženy byly velice opatrné a měly se na pozoru před úskoky ďábla.⁶¹

5.1 Porodní bába

Asi nejčastější role čarodějnice ve středověku, byla porodní bába. Žena, která byla povolána k rodící ženě, aby zajistila hladký průběh narození potomka pána domu a využila k tomu všech znalostí léčitelství i magie, které měla a ovládala. Při porodech se užívaly amulety různého druhu. Lidé takové praktiky očekávali a měli v ně plnou důvěru. K tomuto faktu přispívala i pověřčivost obyvatel tehdejšího světa.⁶² Služeb porodních bab využívaly i vyšší společenské vrstvy. Bylo zvykem, že byla vybrána jedna zkušená žena v tomto oboru a byla vždy zavolána, když bylo jejich služeb zapotřebí. Později, v

⁶¹ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 216

⁶² Tamtéž, str. 82

pozdním středověku, medicína nabyla profesionálního statutu a lidé se mohli obrátit na opravdového lékaře. Ty společenské vrstvy, které si nemohly lékaře dovolit z finančních důvodů, stále využívaly služeb porodní báby. V některých částech Evropy dostaly oficiální oprávnění provozovat svou činnost. Byly to ale ženy, které byly školené praktickou činností a teorií nepřikládaly zásadní význam.

Povolání těchto žen bylo velice nejisté. Stačilo udělat jedinou chybu, která by ohrozila na životě rodičku, či dítě a z obdivované moudré ženy se stane osoba obžalovaná z čarodějnictví s nejistým osudem. Jediní, kteří mohli těmto nešťastnicím pomoci, byli vlivní přátelé, či známí, kteří se za obžalované mohli přimluvit. Pak mohl být trest „jen“ vyhnání z města. Dalším nebezpečím pro tyto léčitelky bylo nepřátelství ze strany profesionálů. Profesionálové tak mohli žárlit na amatéry.⁶³ Stoupající gramotnost obyvatelstva ve 14. a 15. století, způsobila, že se i laická veřejnost mohla učit ze spisů, které se stávaly běžnějšími i proto, že papír, jako materiál na výrobu knih, byl dostupnější a výrazně levnější, než pergameny na jejichž výrobu se používala kůže. Lidé se tak mohli snadno dočíst v učených spisech, jak se mají sami léčit, aniž by pacienta ohrozili na životě a jaké prostředky k tomu budou potřebovat. Sami se mohli naučit jak si pouštět žilou, vyšetřovat svou vlastní moč, jaké bylinky použít při léčení svých neduhů.⁶⁴

⁶³ Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2, str. 84

⁶⁴ Tamtéž, str. 83

5.2 Ve službách d'ábla

Ne každé osobě zabývající se magií leželo na srdci blaho lidí v okolí, ba právě naopak. Byly to ženy, které se o svobodné vůli rozhodly škodit a zasvětit svůj život d'áblu. Toto spojování čarodějnictví se zlem vycházelo, jak už bylo naznačeno, ze spojování čarodějnictví s d'áblem, který nemůže nečinit zlo. Obecně se věřilo, že taková čarodějnice dokáže vzbuzovat lásku i nenávist, dále poškozovat dobytek, způsobovat potraty žen, měla také znalosti v používání voltů. Tyto volty měly nejčastěji podobu voskových či hliněných figurek, které symbolizovali danou osobu. Do této figurky byl dán předmět, který dotyčný vlastnil, nebo se ho dotkl, např. vlasy, kus oděvu.⁶⁵

Od žen tohoto vyznání se očekávalo, že budou přítomny na Sabbatu. Sabbat, noční sněm čarodějů a čarodějnic, odbývaný se na pustých místech ve skalách a lesích za předsednictví samotného Satana a vyznačující se jeho uctíváním a pustými orgiemi, je vrcholem středověkého pandemonia. Velice zajímavá myšlenka je, zda byla účast na Sabbatu fyzická. Různé teorie tvrdí, že Sabbat samotný se konal jen v myslech čarodějnic.⁶⁶

Součástí Sabbatu byla černá mše, kdy se účastníci zříkali křesťanského křtu a přijímali křest z rukou d'ábla. Byl zde také praktikován zločin tzv. sacrilegia, což představovalo zneužívání hostií pro čarodějné účely, např. bylo tímto způsobem docíleno poškození dobytka. Dobytek byl pro středověké obyvatelstvo

⁶⁵ Nakonečný, M., *Magie v historii, teorii a praxi*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3, str. 62

⁶⁶ Tamtéž, str. 74

velice důležitý, protože právě na něm byli lidé existenčně závislí.

Tyto osoby byly považovány za velice zlé a lidé se jim, pokud to bylo možné, vyhýbali, aby se nestali jednou z jejich obětí. Zdrojem jejich vědění byly povětšinou grimoáry.

5.3 Podvodnice

Naopak další možnou podobou osob využívajících magii ve svůj prospěch, byli šarlatánky a mastičkářky, které kočovaly od města k městu. Tedy osoby, které neuměly nic, ale uměly na tomto nic zbohatnout. Tito lidé měli jen minimální znalosti léčitelství či magie. Obyvatelům měst nabízely zkažené maso, o kterém prohlašovaly, že má kouzelnou moc, či pergameny s kouzelnými texty, které měly zajišťovat ochranu. Takový lidé byli často dopadeni a souzeni za to, že se vydávali za někoho jiného, kým ve skutečnosti nejsou, tedy lékaři či chirurgy.⁶⁷

5.4 Vyšší společenské vrstvy

Magickým praktikám se věnovaly i ženy z vyšších společenských vrstev. Ty však využívaly těchto praktik buď ve snaze eliminovat vliv nepohodlného známého, nebo využívaly milostnou magii. Je však pravděpodobnější, že když potřebovaly ženy z vyšší společnosti v tomto ohledu pomoci, vyhledaly

⁶⁷ Nakonečný, M., *Magie v historii, teorii a praxi*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3

„profesionální“ čarodějnicí, která byla v tomto směru zkušenější a obratnější. Osobu, která byla s vysokou pravděpodobností, z nižší společenské vrstvi. Ženy na společensky vyšší úrovni se však magii mohly věnovat i osobně. Když byla jejich „záliba“ prozrazena, stávalo se, že obvinily nějakou svou služebnou, či kohokoli, s kým přišly do styku, jen aby se zachránily před případnými následky.⁶⁸

⁶⁸ Nakonečný, M., *Magie v historii, teorii a praxi*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3

6. Žena, Satanův pomocník

Žena, stejně jako Židé, byla představiteli církve, i světskými soudci označena za nebezpečného ďáblova pomocníka. Toto hledisko má kořeny hluboko v minulosti, a bylo šířeno s velkou horlivostí. Muži se vůči ženám vždy stavěli rozporuplně. Bylo zde kolísání mezi přitažlivostí a odporem či okouzlením a záští. Vládnoucí část společnosti však proměnila strach spontánní ve strach uvážený.⁶⁹

Ve 13. století, kdy se objevily žebravé řády, nabylo kazatelství na významu, jehož rozsah je dnes jen těžké posoudit. I když se větší část nedochovala, je i přes to možné vytušit, prostřednictvím studia fragmentů, že tato kázání šířila a rozmnožovala misogynství, které bylo teologicky podložené. Byla tedy jejich prostřednictvím podporována myšlenka, že žena je bytost předurčená ke špatnosti, před níž opatrnosti není nikdy nazbyt.⁷⁰

Mnozí z nich tvrdí, že ženu je třeba zaměstnat, aby jí nenapadaly zlé myšlenky. Toto hledisko zastával například Bernandin Sienský, který by ženu nejraději nechal celé dny uklízet, jen aby nebylo její okolí ohroženo. Thomas Murner⁷¹ ve svých spisech *Zařikávání bláznů* a *Bratrstvo šejdířů* (oba vydány roku 1512) označuje ženy za domácí ďábly, a přisuzuje jí velice nelichotivé vlastnosti, kdy je manželkou panovačnou a může být fyzicky ztrestána. Podle Murnera je žena běžně nevěrná, koketní, neřestná a marnivá a je pouhou pastí nastraženou na muže, aby ho dostala do rukou ďábla. Tato

⁶⁹ Delumeau, J., *Strach na Západě ve 14. – 18. století II.*, vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 142

⁷⁰ Tamtéž, str. 154

⁷¹ Alsaský kazatel

tématika se stala hlavní po několik staletí. Důkazem mohou být obvinění, která vznesli tři slavní kazatelé 15. a 16. století. Jsou jimi Ménot, Maillard a Glapion. Podle Ménota, je ženská krása příčinou mnohého zla. Dále kritizuje ženský oděv, a v přepisu svého kázání do detailů komentuje společenské šaty žen, i to jak na sebe strhávají pozornost opačného pohlaví.⁷²

Maillard připodobňuje ženu oděnou do šatů s vlečkou k šelmě, které podobá i chováním. Náhrdelníky pak přirovnává k zlatým řetězům, kterými ďábel ženu k sobě poutá. Dále viní ženy z toho, že raději čtou v obscénních knihách o nepočestné lásce, místo toho, aby četly ve velké knize svědomí a zbožnosti. Dále jim vytýká sklon ke klevetění. Podobného názoru byl i Glapion, který odmítal přijmout svědectví Marie Magdaleny, týkající se Ježíšova vzkříšení, protože ji označuje za bytost nestálou a vrtkavou, která by proti nepřítelům víry vypovídat nemohla. Dochází tak k přenosu právního výroku do teologické mluvy „Před soudem jsou ženy vždy méně důvěryhodné než muži“⁷³

Na závěr je třeba shrnout, jakých provinění se ženy údajně dopouštěly, čímž proti sobě obrátily hněv nejen církve. V sedmi hlavních bodech jej shrnul Alvaro Pelayo⁷⁴ ve svém spisu *De planctu ecclesiae*,⁷⁵ který byl vydán kolem roku 1330. Došlo zde k promísení teologického obvinění s odvěkým strachem z žen, autoritářství patriarchální společnosti s mužskou pýchou kněze.⁷⁶

První stížností, je Evino provinění v ráji, žena je tedy od nynějška zbraní ďáblou a porušením všech zákonů. Další proviněním je vzhled ženy, kterým láká muže za pomoci svých

⁷² Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 155

⁷³ Tamtéž, str. 155 - 156

⁷⁴ Františkán, hlavní zpovědník na papežském dvoře v Avignonu

⁷⁵ Sepsáno na žádost Jana XXII., spis má 45 článků

⁷⁶ Tamtéž, str. 158

vnadů. Je založením kurtizána a obrací dobro ve zlo. Ty, které jsou považovány za velmi zločinné, jsou „bezbožné hadačky“, jež jsou schopny uřknutí. Mohou způsobit neplodnost, umějí očarovat jedince a využít k tomu zlých kouzel a jsou schopny zabít vlastní děti. Nejrozsáhlejším proviněním je však modloslužebnictví, prostřednictvím kteréhož muže může svést k odpadlictví. Žena je zde přirovnána k vínu, či spíše k opilosti, kterou způsobuje. V pátém bodě, je ženě vytýkána upovídanost, nestálost, ukřičenost. Dále pak hádavost a vzteklost. Její zloba je ta nejprudší a je závistná. Dalším z jejích provinění je to, že je schopná svému muži přinést dítě, které počala s jiným. Je třeba proto dbát na to, aby se z ženy nestal tyran a vládnout jí pevnou rukou. Posledním z výčtu prohřešků je to, že jsou ženy nečisté a pyšné. Mluví během bohoslužby, a je proti pokynu svatého Pavla, aby tak činily s odkrytou hlavou. Vlasy by měly být skryté na znamení toho, že první hřích na svět přivedla žena.⁷⁷

⁷⁷ Delumeau, J., Strach na Západě ve 14. – 18. století II., vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9 str. 158 - 160

Závěr

Cílem mé práce bylo přiblížení problematiky postavení čarodějnice ve středověké společnosti. Pojmout však toto téma v celém rozsahu není možné, proto je práce zaměřena na pozdní středověk, 14. – 15. století v západní Evropě.

Práce není záměrně orientována na inkvizici, protože ta už se snaží řešit daný problém. Zvolila jsem zaměření na sociální oblast této problematiky, a tedy zaměření na společnost samotnou, a co je vedlo k tomu, že se rozhodli jednat tak, jak ukazuje historie, ze které se můžeme už jen poučit.

Dnes se čarodějnice těší velké oblibě. Každý může využívat jejich služeb, bez obavy, že by mu něco hrozilo. Lidé, kteří zatouží vyznávat staré obyčeje a boha Pana, mají možnost kontaktovat hnutí Wicca.

Uvědomuji si, že téma, které jsem si zvolila je obšírné, přesto doufám, že jsem splnila vytyčené cíle a má práce čtenáře obohatí.

Seznam použité literatury

Kieckhefer, R., *Magie ve středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2005, ISBN 80-7203-660-2

Delumeau, J., *Strach na Západě ve 14. – 18. století II.*, vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9

Nakonečný, M., *Magie v historii, teorii a praxi*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vodnář, 1999, ISBN 80-7439-004-3

Lambert, M., *Středověká hereze*, Vydání II. Praha, Nakladatelství Argo, 2000, ISBN 80-7203-291-7

Dinzelbacher, P., *Světice nebo čarodějky*, vydání I. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 2003, ISBN 80-7021-650-6

Huizinga, J., *Podzim středověku*, Vydání I. Praha, Nakladatelství H&H, 1999, ISBN 80-86022-26-9

Ginsburg, C., *Noční příběh*, Vydání I. Praha, Nakladatelství Argo, 2003, ISBN 80-7203-514-2

Given, J. A., *Inkvizice a středověká společnost*, Vydání I. Neratovice, Nakladatelství Verbum Publishing s.r.o., 2008, ISBN 978-80-903920-0-7

Le Goff, J. Kultura středověké Evropy, Vydání I. Praha, Nakladatelství Odeon, 1991, ISBN 80-207-0206-7

Gurevič, A. J., Kategorie středověké kultury, Vydání I. Praha, Nakladatelství Mladá fronta, 1978

Sallmann, J – M., Čarodějnice, ďáblovy nevěsty, Praha nakladatelství Slovart, 1994, ISBN 80-7145-125-8

Guileyová, R. E., Encyklopedie čarodějnic a čarodějnictví, Praha, nakladatelství Olympia, 1997, ISBN: 80-7033-432-0

Le Goff, J., Schmitt, J - C., Encyklopedie středověku, Vydání II. Praha, Nakladatelství Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-917-1

Příloha

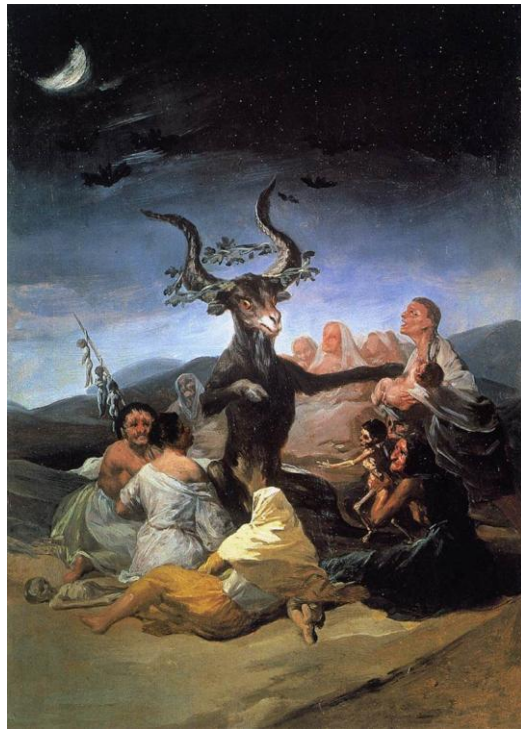

Obrázek č. 1

Vyobrazení moru Černá smrt ze 14. století

Obrázek č. 2
Vyobrazení tortury ze 14. století

Obrázek č. 3
Sabbat, Francisco de Goya, (1789)

Obrázek č. 4
The magic circle, John William Waterhouse (1886)

Obrázek č. 5
Dnešní pojetí čarodějnic